

Enlightenment and Catholicism in Europe. A Transnational History. Ed.: Burson, Jeffrey D. – Lehner, Ulrich L. Notre Dame, Indiana, University of Notre Dame Press, 2014. 482 old.

Roland Mortier belga irodalomtörténész kutatásainak köszönhetően ma már tényként kezeljük, hogy amikor a felvilágosodásról mint szellemi áramlatról beszélünk, annak különböző megnyilvánulási formáira is gondolunk egyben, amelyeket a helyi sajátosságok és az adaptációban résztvevő személyek befolyásoltak. Melyek azok a vizsgálódási pontok, amelyek alapján lehetővé válik a felvilágosodás és a katolicizmus kapcsolatának tanulmányozása? Kik játszottak kulcsszerepet a reformgondolatok terjesztésében és adaptációjában? Hogyan értelmezhetők a katolikus felvilágosodás helyi sajátosságai?

A közel ötszáz oldalas, Jeffrey D. Burson, a Dél-Georgia-i Egyetem docense és Ulrich L. Lehner, a milwaukee-i Marquette Egyetem professzora által közösen szerkesztett tanulmánykötet ezekre a kérdésekre keresi a lehetséges válaszokat a katolikus felvilágosodás 21 kiemelkedő és meghatározó, döntő többségében egyházi gondolkodójának bemutatása során. A tizenkilenc szerzőt felvonultató kötet az Ibériai-félszigettől Írországon, az Egyesült Királyságon, a Habsburg Monarchián, Lengyelországon és az itáliai államokon keresztül egészen a Német-római Birodalom területéig mutatja be e szellemi áramlat fejlődését és változatait angol nyelvű tanulmányokban.

A kötet bevezetője, amelyet Burson jegyez, áttekinti a felvilágosodás, különösen a katolikus felvilágosodás recepciótörténetét, napjainkig megemlítve azokat a szellemi áramlatokat – tomizmus, febronianizmus, janzenizmus –, amelyek hatással voltak rá. A katolikus felvilágosodás, valamint az „ellen-felvilágosodás” fogalmainak értelmezéséhez az út szerinte a 18. századi egyházi és világi értelmiségiek egyes műveinek és életútjainak megismerésén keresztül vezet, ugyanis ezek együttesen mutathatják meg a katolikus írók, gondolkodók tapasztalatait, továbbá politikai, filozófiai és a vallással kapcsolatos gondolatait, ahogyan megélték a században végbe menő változásokat. Ennek megfelelően érdemes és szükségszerű az egyéni életutakra fókuszálni, amelyek kutatása során nemcsak műveik, hanem levelezéseik és kapcsolathálózatuk alapján is rekonstruálhatóvá válnak a 18. századi átalakulások.

Az első tanulmány szerzője, MARIO ROSA XIV. Benedek (1740–1758) pápa politikai, szociális és kulturális reformtevékenységét veszi górcső alá. Pontifikátusának első felét a különböző világi hatalmakkal folytatott politikai és szociális jellegű párbeszéd jellemezte, amellyel új alapokra kívánta helyezni az egyház és az európai társadalom kapcsolatát. Újfajta pápai politikájának gyakorlásában és a belső reformok véghezvitelében nagy segítségére voltak azok a megbízható tanácsadók és szakértők, akikkel körbevette magát. Pápaságának második felét egyre inkább a konzervativizmus jellemezte. Annak ellenére, hogy lazított a korábbi cenzúrán, mégis felkerültek Voltaire és Prades abbé – az *Encyclopédie* egyik szerzője – munkái a tiltott könyvek listájára. Ez egyfajta törést jelentett a katolikus vallás és a modern kultúra között.

A második fejezetben öt olyan francia egyházi teoretikus munkássága ismerhető meg, akik a francia forradalom előszelében vagy már annak kibontakozásában egymástól eltérő elképzeléssel rendelkeztek a vallás és az állam kapcsolatáról. JEFFREY D. BURSON a gallikán egyház egyik meghatározó alakját, Nicolas-Sylvester Bergier-t (1718–1790) mutatja be, aki apologetikai műveiben a vallást az állam működésének legfőbb motorjaként jeleníti meg. A Savoyai Hercegség területén tevékenykedő Giacinto Sigismondo Gerdil (1718–1802) élet- és karrierútját DRIES VANSACKER ismerteti. A barnabita szerzetes segédkezett az egyházellenes művekre adott pápai válaszok kidolgozásában, elhatárolódott a felvilágosodás minden radikális megjelenési formájától (elsősorban a janzenista tanoktól), és nagyfokú érzékenységgel viseltetett korának oktatási viszonyaira (propagálta az oktatás kiterjesztését a társadalom alacsonyabb szintjeire is). CAROLINE CHOPELIN-BLANC a francia történelemben negatív alakként megjelenő Adrien Lamourette (1742–1794) biográfiájának újraértelmezésére tett kísérletet, amelyben rávilágít a lazarista pap azon tapasztalataira, amelyek hatására a hit védelmezőjéből és a vallást támadó felvilágosult gondolatok ellenzőjéből végül a forradalom elkötelezettjévé vált. CAROLIN ARMENTEROS további két alakkal bővíti a csoportot: Joseph de Maistre (1753–1821) francia filozófussal, aki minden hatalom, társadalom és kultúra fennmaradását Isten akaratából eredeztette, a vallásban és a pápaságban egyfajta békefenntartót látott, és hitt az emberiség erkölcsi fejlődésében, amely által megmentheti önmagát. Hugues-Félicité Robert de Lamennais (1782–1854) francia teológus az államtól teljesen független egyházhoz ragaszkodott és ebben látta a francia forradalom sebeinek legnagyobb gyógyító eszközét. Úgy gondolta, hogy az emberiség egyfajta keresztény józan ész által válhat szabadabbá és egyenlővé, ennek a józan észnek meglétét pedig a vallásban fedezte fel. Az ebben a fejezetben olvasható egyéni életutak sokszínűsége kiváló példával szolgál azokra a különböző megoldásokra, amelyekkel a világoosság(ok) századában zajló változásokra reagáltak.

ULRICH L. LEHNER egy jezsuita és egy bencés szerzetes teológiai értekezéseinek keresztül mutatja be a német katolikus felvilágosodás jellemzőit. Benedict Stattler (1728–1797) jezsuita szerzetesre nagy hatást gyakorolt Christian Wolff (1679–1754) metafizikája, amelynek egyik alappillére a természeti teológia volt. Stattler a wolffi hagyaték nyomán kezdett el értekezni egyfajta „ésszerű teológiáról”, amelyet önálló tudományágnak tekintett, de távol állt még a racionalizmustól. Különleges szerepet vállalt magára azzal, hogy egyfajta közvetítőként vett részt a protestáns, katolikus és a zsidó felvilágosodások közötti tudástranszferben az egyházak egyesítésének tervét elképzelve. Így vált a transzkonfesszionális és transzkulturális felvilágosodás egyik figurájává.

Beda Mayr (1742–1794) bencés szerzetes az ökumenikus teológiát hangoztatta értekezéseiben. Kortársaihoz képest mélyrehatóan ismerte a nem keresztény vallásokat (iszlám, kínai és indiai vallások), mindazon által a kereszténységre mint az összes felvilágosodás forrására tekintett, amelynek – elsősorban a katolikus hitnek – a reformjait ő is sürgette.

A felvilágosodás egyik radikális megnyilvánulásának tekinthető a jozefinizmus, amely igyekezett az állam szolgálatába állítani az egyházi személyeket is. THOMAS WALLNIG a cseh területéről származó híres jozefinista reformer, Franz Stephan Rautenstrauch (1734–1785) bencés apát teológiai

reformprogramján keresztül mutatja be a józsefi elképzelések érvényesítésének módját. Minden olyan téma (oktatási, technikai, mezőgazdasági, kereskedelmi, orvosi újítás) foglalkoztatta, amely az állam fejlődését szolgálhatta. A következő szerző, RITCHIE ROBERTSON Johann Pezzl (1756–1823) öt fikciós művét veszi górcső alá, amelyekben bemutatja és egyúttal támadja a saját tapasztalatain alapuló szerzetesi létformát, továbbá helyesli a józsefi reformpolitikát, amelyről úgy gondolta, hogy általa győzedelmeskedhet az ész és az emberiség.

A katolikus felvilágosodás élvonalában találhatóak azok az itáliai egyházi gondolkodók, akik kiterjedt kapcsolathálózattal rendelkeztek, és ennek köszönhetően a 18. század második felében a Magyar Királyság területére is elértek a reformgondolatok. Az itáliai katolikus felvilágosodás egyik legkiemelkedőbb alakjának Lodovico Antonio Muratori (1672–1750) tekinthető, az ő reformeszméit PAOLA VISMARA interpretálja. A tanulmány betekintést nyújt Muratori történelemfilozófiájába, valamint a korabeli kulturális, szociális és vallásos élettel kapcsolatos reformgondolataiba. A tridenti hagyományokon alapuló eszméit a józsefi politika átvette, de egyúttal jóval radikálisabb formába bújtatta. Muratori kortársa, akivel kapcsolatban is állt, Antonio Genovesi (1713–1769) egészen fiatalon ismerkedett meg a karteziánus tanokkal, később pedig a természetjoggal. NICCOLÒ GUASTI részletesen mutatja be műveltségének gyökereit, amelyeknek köszönhetően a közgazdaságtan felé fordult, később pedig e tudományág itáliai meghonosításában is részt vett. MASSIMO MAZZOTTI az itáliai katolikus felvilágosodás harmadik meghatározó alakjaként egy női filozófus, Maria Gaetana Agnesi (1718–1799) gondolatvilágát tárja az olvasó elé. A gazdag kereskedő családból származó Agnesi rendkívüli tehetséggel rendelkezett a nyelvek és a filozófia terén, amely utóbbi erősen férfias tudománynak számított a korban. A „filosofessa” (filozófusnő) életét a tudományoknak (beleértve a teológia tanulmányozását) és a tanításnak szentelte, Ennek köszönhetően maradt fenn a neve az olasz katolikus felvilágosodás képviselői között.

FRANCISCO SÁNCHEZ-BLANCO és ANDREA J. SMIDT tanulmányaikban a katolikus hit és a felvilágosodás viszonyát mutatják be az Ibériai-félszigeten. Benito Jerónimo Feijoo y Montenegro (1676–1764) bencés szerzetes személyéből egy egészen eklektikus egyházi gondolkodó alakja rajzolódik ki. A tanulmány eleje rövid és tömör áttekintést nyújt a spanyol kulturális, tudományos és vallásos életről a 17. század második felében. Feijoo felvilágosult gondolkodásában a kétely, a megkérdőjelezhetőség jelentik a fő alapelveket, amelyekkel – mint a szkepticizmus meghatározó jellemzőivel – törekedett a tudományos és vallásos élet megreformálására. Josep Climent i Avinent (1706–1781) tevékenysége, amelyre a janzenista tanok is hatással voltak, a spanyol katolikus felvilágosodás szintén egy sajátos vonulatát képviseli. A világi hatalom egyházra gyakorolt befolyásának csökkentését és az egyházi reformok véghezvitelét tűzte ki célul, amelyek megvalósítását független, szabad zsinatok szervezésében és a spanyol püspökök együttes fellépésében látta.

A felvilágosodás nemzetközi vonulatát, az ír, francia, itáliai és osztrák reformeszmék metszéspontjait mutatják be JONATHAN A. WRIGHT és THOMAS O'CONNOR tanulmányaikban. Ruggiero Boscovich (1711–1787) karrierútja ritka kivételt jelentett a korszakban. A jezsuita szerzetes római tanul-

mányait követően először Párizst, majd Londont járta meg, ahol megismerkedhetett többek között korának kiemelkedő matematikusaival. Boscovich élete teljes mértékben rácsúfol a jezsuitákat ért támadásokra, miszerint nem tudtak lépést tartani a tudományokban zajló változásokkal. A tanulmányból egy olyan egyházi gondolkodó alakja rajzolódik ki, akinek sikerült a kulturális tétlenségből kiemelkednie.

A dublini születésű katolikus pap, teológus és történész, Luke Joseph Hooke (1714–1796) egyike volt azoknak, akik nem szülőföldjükön segítettek elő és terjesztették a reformeszméket. Thomas O'Connor Hooke példáján keresztül ismerteti az ír katolikus felvilágosodás sajátosságait: brit és ír katolikus közösségek jelentek meg az európai kontinens nagyobb városaiban, amelyek elsősorban a felvilágosodás központjaiként működtek, ahol megismerkedtek a korszak meghatározó szellemi áramlataival – mint ahogy Hooke Párizsban a jakobinizmussal – és ezeket alkalmazva terjesztették a katolikus felvilágosodás eszméit szülőföldjükön és nemzetközi szinten.

A skót és az angol katolikus felvilágosodás(ok) megnyilvánulásaiba enged betekintést Andrew Michael Ramsay (1686–1743) és Alexander Geddes (1737–1802) tevékenysége. A GABRIEL GLICKMAN által bemutatott, skót protestáns családból származó, majd a katolikus hitre tért Ramsay hasonló életutat járt be, mint Luke Joseph Hooke. Élete nagy részét Franciaországban töltötte, ahol a jakobinus tanok mellett hatással volt rá a szabadkőműves páholyok miliője és François Fénelon (1651–1715) cambrai-i érsek. A keresztény szabadgondolkodást és a polgári szabadságot hirdette, továbbá elítélte a vallásokkal intoleráns uralkodó alakját.

Alexander Geddes katolikus papnak a skót katolikus felvilágosodásban elfoglalt szerepét Mark Goldie világítja meg tanulmányában. Hasonlóan az előző két tanulmányban ismertetett személyekhez, Geddes is Párizsban, a Sorbonne falain belül ismerkedett meg a francia gallikanizmussal és jakobinizmussal, azonban társaival ellentétben tanulmányainak végeztével visszatért Skóciába. Sajátos felvilágosult világában, amelyet a szerző jakobinus katolicizmusként nevez meg, nem ismerte el sem a pápa földi, sem pedig lelki hatalmát és üdvözölte a francia forradalmat. Az angol katolikus bizottság szószólója volt, amely a francia forradalom idején átnevezte magát ciszalpin társasággá. A döntő többségében nemességből álló klub az alsópapság egyfajta oltalmazójaként tekintett magára és pápa-, némely esetben pedig püspökellenes is volt.

A tanulmánykötet utolsó fejezete két lengyel egyházi gondolkodó személyén keresztül vezeti be az olvasót a katolikus felvilágosodás Kelet-Európában megjelenő formáiba. JERZY LUKOWSKI Stanisław Konarski (1700–1772) reformtevékenységét mutatja be. Megvilágítja a római tanítástú piarista papnak a modern, felvilágosult oktatási rendszer bevezetésével, a lengyel politikai berendezkedéssel és a rendi reformeszméssel kapcsolatos gondolatait. Az utolsó tanulmány főszereplőjét ANNA ŁYSIAK-ŁĄTKOWSKA mutatja be. Hugo Kołłątaj (1750–1812) jezsuita pap külföldi tanulmányútjai során ismerkedett meg a jozefinista és a római egyházpolitikával, valamint a katolikus felvilágosodás legfőbb gondolataival. Részt vett a Lengyelország hármas felosztását követő politikai reformtörekvésekben, elsősorban szociálpolitikai aktivitás jellemezte, amelyre a francia forradalom szellemi érája, a jakobinus és republikánus tanok is hatással vol-

tak. Erősen szociális gondolkodás jellemezte, amely a vallással kapcsolatos elképzeléseiben is érzékelhető: nála a kereszténység az erkölcsi norma, amely egységesíti a társadalmat, valamint fennmaradásának garanciáját jelenti.

A szerzők a kötetben található 21 európai egyházi és világi tudós biográfiájának ismertetésével a katolikus felvilágosodás értelmezésének újabb lehetőségeit világították meg. Ezek az életutak és metszéspontjaik a felvilágosodás nemzetközi diskurzusába vezetnek be, amelynek résztvevői jól láthatóan formálták egymás gondolkodását közvetlen vagy közvetett módon. Ezek a században jelenlévő és munkálkodó különféle eszmeáramlatok behálózták Európát, amelyeket a tudósok a katolikus felvilágosodás gondolataival ötvöztek és adaptálták saját hazájuk területén, annak jellemvonásainak megfelelően. A kötet túlnyomó többségében a katolikus felvilágosodás nyugat-európai képviselőivel foglalkozik, megemlítve két kelet-európaiat is. Az utóbbi térség képviselőihez sorolandó számos olyan korabeli magyar egyházi és világi gondolkodó, akik munkásságával már az 1960-as évektől foglalkoznak irodalomtörténészek és történészek egyaránt. Feltételezhető, hogy egy hasonló tematikájú, róluk szóló kötetet hiánypótló műként fogadnának a korszakkal foglalkozó külföldi és magyar történészek.

(ism: *Ruszkai Zsófia*)

LEHNER, ULRICH L.: The Catholic Enlightenment. The Forgotten History of a Global Movement. Oxford, Oxford University Press, 2016. 272 old.

A 18. század eszmeáramlata, a felvilágosodás a kor európai gondolkodóira nagy hatást gyakorolt Angliától Franciaországon át egészen a német területekig, így nem csoda, hogy idővel a magyar értelmiség köreiben is kibontakozhatott. A korábbi kutatások irányvonalát némiképp egyengetve az 1980-as években jelent meg az a megközelítés, hogy a laikusokon és a kor deistáin (inkább egyházellenesein) túl a katolikus egyház berkein belül is megkezdődött egy, a kor szellemiségére reagáló cselekedethullám, mely szemben állt a korábbi elképzeléssel, amely abszolút passzívnak értékelte a felvilágosodás hatását az egyházra. Ezt a folyamatot később a reformkatolicizmus kifejezéssel illették. A katolikus felvilágosodás fogalma először német nyelvterületen jelent meg, így a legnagyobb szakmai vita is ott alakult ki. Ebben a kötet szerzője, Ulrich L. Lehner is határozottan állást foglalt.

A teológusként és történészként is aktív professzor szakterülete a 16-18. századi vallástörténet, ezen belül pedig kiemelten foglalkozik a katolikus egyház történetével, fejlődésének irányvonalaival globális értelemben. Ehhez a vonulathoz kapcsolódik jelen kötete is, melyben fő törekvése, hogy a reformkatolicizmus fogalmának jelentéseit és tevékenységének szellemi okait árnyalja.

A bevezető alapján ennek a könyvnek két fontos célkitűzése van: egyrészt, hogy a trienti zsinat irányítását figyelembe véve vázolja a katolikus felvilágosodás kialakulását, lépéseit, és annak globális eredményeire felhívja a figyelmet, másrészt, hogy a korábban a témát illetően kialakult előítéleteket megdöntse és bemutassa, „ez a könyv elmondja ennek az elfelejtett reformgondolkodású katolicizmusnak a történetét, amely megelőlegezte a